

Ladislav Roller: Deň matiek v Bratislave, nedatované

Hoci bol Tiso kňaz, nebol „svätý“

Jan Láníček

2014*

Kolaborant a zradca alebo mučeník a hlava prvého nezávislého slovenského štátu od 9. storočia? Jozef Tiso, katolícky kňaz a prezident Slovenska v čase vojny, stále patrí ku sporným postavám súčasnej histórie strednej Európy. James Ward predstavuje prvé zrozumiteľné a vyvážené hodnotenie Tisa, pričom ponúka viac ako len biografiu jedného katolíckeho kňaza, ktorý sa kedy stal prezidentom národu-štátu – predostiera dôkladnú analýzu jeho politických rozhodnutí počas vojnového obdobia. Ward nasleduje Tisove kroky od základnej školy v uhorskej župe Felvidék (Horniaky – súčasné Slovensko) až po povojnový súdny proces za kolaboráciu s nacistickým Nemeckom, vlastizradu medzivojnového Československa a prenasledovanie židovskej populácie na Slovensku. V prvých kapitolách sa autor zaoberá vývojom Tisovho ideologického svetonázoru v rokoch 1918 – 1939 a ku koncu nahliada na spory nad Tisovou spomienkou, ktoré sa viedli medzi emigrovanými slovenskými nacionalistami, širokou verejnosťou a historikmi od jeho popravy v apríli 1947.

Tiso je často prezentovaný ako diktátor, ktorý formoval Slovensko podľa svojho modelu „kresťansko-nacionálneho socialistu“ (s. 334). Ward toto zjednodušenie spochybňuje vykreslením Tisa ako váhavého človeka, dokonca oportunistu, ktorý začal svoju kariéru ako absolvent katolíckeho seminára Pázmáneum vo Viedni (ako József Tiszó), zastával maďarský režim na Slovensku a neskôr nadovšetko podporoval záujmy katolíckej cirkvi.

Po revolúcii v roku 1918 sa zapojil do demokratického boja ako prívrženec slovenského nacionalizmu v multietnickom Československu – krajine, ku ktorej neprechovával veľké sympatie, najmä kvôli údajnému potláčaniu slovenskej autonómie, silnému socialistickému prúdu a sekularizácii namierenej proti katolíckej cirkvi. V politickej sfére sa Tiso držal duálneho kresťansko-socialistického a slovensko-nacionalistického programu, pričom sa viac a viac zameriaval na nacionalistický diskurz a zároveň prestal byť aktívny v oblasti cirkevných záležitostí. Napriek rôznemu označovaniu patril Tiso v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane k umierneným nacionalistom (ľudáci) najmä od roku 1926 a neskôr, s cieľom dostať sa do československej vlády.

* Táto recenzia diela *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant* (Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia) od Jamesa Mace Warda pôvodne vyšla v časopise *Holocaust and Genocide Studies*, roč. 28, č. 2, 1. augusta 2014, str. 338-340 (vyd. Oxford Academic), dostupné na <https://doi.org/10.1093/hgs/dcu029>.

Po dvoch rokoch ako minister verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (1927 - 1929), sa Tiso zriekol svojho miesta kvôli obvineniam proti ľudákovi a radikálovi Vojtechovi Tukovi, ktorý bol odsúdený na pätnásť rokov za rokovania s Maďarskom. Tiso strávil tridsiate roky balansovaním medzi straníckymi radikálmi požadujúcimi bezpodmienečný boj za slovenskú autonómiu a svojou vlastnou túžbou nezničiť Československú republiku - najlepšiu záruku proti maďarskému iredentizmu.

Až po zmene medzinárodnej situácie v neskorých tridsiatych rokoch sa Tiso posunul smerom k radikálom, presadzujúcim slovenskú autonómiu. Ward namieta, že všeobecná radikalizácia slovenských populistov po 1938 zotrela hranice medzi umiernenými a radikálmi (s. 334). Slovensko autonómiu skutočne získalo 6. októbra 1938 - týždeň po podpísaní Mníchovskej dohody a zničení prvej Československej republiky, pričom premiérom nového štátu sa stal Tiso. 13. marca 1939 Tiso navštívil Berlín, kde ho Hitler dotlačil do vyhlásenia nezávislosti Slovenska, čo nevyhnutne znamenalo zánik Československa. Spôsob, akým dosiahol slovenské nacionalistické ciele, však nevyhnutne prepojil slovenskú nezávislosť s osudom Hitlerovej ríše a zatiahol Slovensko do nadchádzajúcej vojny. Tiso bol za slovenského prezidenta zvolený v roku 1939, krátko po tom, ako Slovensko ako jediná spojenecká krajina pomohla Hitlerovi napadnúť Poľsko. To, že Poľsko bolo slovanskou a aj katolíckou krajinou, protirečilo Tisovým zásadám, ku ktorým sa hlásil.

V rozvášnenej debata o Tisovej kolaborácii Ward zastáva neutrálny postoj a poskytuje nám presvedčivé postrehy na tému vplyvov skrývajúcich sa za Tisovým osudným rozhodnutím uberať sa nemeckým smerom. Musíme vziať do úvahy aj vtedajšiu ľahostajnosť Československa voči slovenským problémom a skutočnosť, že slovenským politikom vždy ostávali iba druhotné funkcie. Tiso bol pod tlakom zo strany slovenských radikálov, najmä Vojtecha Tuka a Alexandra Macha. Maďarsko by možno Slovensko pohltilo celé, nebyť nemeckej ochrany. S *fait accompli* Hitlerovou deštrukciou Československa a tým, že mu západní spojenci krajinu nechali napospas, si Tiso zvolil cestu, ktorá mala, ako sa zdalo, zabezpečiť nezávislý národný a náboženský rozvoj Slovenska. Tým, že Tiso Hitlerovi pomohol rozložiť československý štát, si zaslúžil nemeckú záruku pre vlastný (samozrejme, bez južných častí pridelených Maďarsku).

Bez ohľadu na to, Ward potvrdzuje, že zločiny slovenského štátu medzi rokmi 1939 a 1945 by bez Tisovej podpory neboli možné. Napriek jeho snahám poprieť priamu zodpovednosť, Tiso mnohé prípady inicioval a aktívne k nim prispieval (vojna proti ZSSR, holokaust). Verejne prijal nemeckú okupáciu Slovenska v auguste 1944, po ktorej nasledovalo potlačenie (pročeskoslovenského) Slovenského národného povstania. Spomínané povstanie Tisa zaskočilo a ešte viac pripútalo k nacistickému Nemecku, čo symbolizuje Tisovo vyznamenávanie nemeckých vojakov (Waffen-SS), ktorí pomohli vzburu potlačiť.

Ward venuje špeciálnu pozornosť jednému z najhorších zločinov Tisovho režimu, ku ktorému došlo v období od marca do októbra 1942, keď deportovali takmer 60 000 slovenských židov do okupovaného Poľska, kde ich čakala istá smrť. Ward sleduje Tisovu konfrontáciu so židmi a judaizmom od raného detstva. Tiso si jasne osvojuje antisemitské predsudky, obviňuje židov za vykorisťovanie Slovákov, sympatizovanie so Sovietskym Zväzom a dokonca za spoluprácu s Maďarmi proti Slovensku. Napriek tomu v roku 1919 prijal zásady parlamentnej demokracie a evidentne upustil od antisemitskej rétoriky na rozdiel od radikálneho krídla populistického hnutia. V neskorých tridsiatych rokoch sa k nej však v rámci svojej agendy vrátil, a v novembri 1938 sa stal spoluiniciátorom jedného z prvých predvojnových vyhostení židov v strednej Európe. Takmer 7 500 slovenských židov bolo presídlených na nové maďarské územie ako „trest“ za nemecky sponzorovanú Viedenskú arbitráž, ktorá donútila Slovensko vzdať sa týchto území v prospech Maďarska. Hoci v roku 1940 Tiso „riešenie“ židovskej otázky „prenechal slovenským radikálom“, Ward dokazuje, že na príprave deportácii roku 1942 sa podieľal. Je síce pravda, že Tiso mal právo udeľovať výnimky, ale zachránilo sa iba 650 židov, prevažne však išlo o ľudí zo zmiešaných manželstiev alebo takých, čo boli ekonomicky nenahraditeľní. Tiso si uvedomoval, aký osud ich čaká v rukách nacistov, napriek tomu ignoroval informácie tajnej služby a protesty z Vatikánu. „(Naša politika) vraj nie je kresťanská. Hovorím: je to kresťanské“ (s. 252). Podľa hesla „Slovensko Slovákom“ sa Tiso snažil o sľúbenú sociálnu zmenu a modernizáciu. A keďže sa nemohol obrátiť proti Maďarom, Nemcom, dokonca ani luteránom, židia boli jediní z populácie, pri ktorých sa segregácia a vyvlastnenie dali zrealizovať. Táto zvrátená cesta nevyhnutne viedla do Osvienčimu.

Wardova biografija je základným zdrojom pre každého, kto sa zaujíma nielen o históriu Slovenska dvadsiateho storočia, ale aj katolícko-sociálnu politiku, stredoeurópsky nacionalizmus a dokonca o odbor *memory studies*. Je to podmanivé čítanie, ktoré ponúka nové spôsoby na pochopenie života a mýtov obklopujúcich život tohto kontroverzného stredoeurópskeho štátnika. Tiso bol kňazom celý svoj život a v roku 1918 sa stal aj politikom, ktorý tri dekády napomáhal smerovaniu nacionalistickej politiky Slovenska. Nasledovanie svojich ideálov však doviedlo Tisa ku kolaborácii a koniec koncov aj k šibenici. Ward majstrovsky dokumentuje rozhodnutia a aktivity, ktoré ho priviedli do prezidentského kresla, ale neskôr aj do záhuby. Hoci bol Tiso kňazom, „svätý“ určite nebol.

Z ANGLICKÉHO ORIGINÁLU PRELOŽILA NATÁLIA PALČEKOVÁ